

บทที่ 6 ผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ฟิกฮ์หรือกฎหมายอิสลามเป็นศาสตร์หนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมุสลิมเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะศาสนาอิสลามได้วางกฎระเบียบ ขอบเขต และสิทธิต่างๆที่มนุษย์ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม ฟิกฮ์จึงเข้ามามีบทบาทในการวางกฎเกณฑ์ต่างๆเพื่อมิให้มีการละเลย ผ่าฝืน หรือละเมิดสิทธิของบุคคล ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่จะต้องศึกษารายละเอียดของฟิกฮ์อย่างด่งแท้และลึกซึ้ง เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการดำรงชีวิตในโลกนี้

การศึกษาฟิกฮ์ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยท่านนบีมุหัมมัด (คือสลัตลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ซึ่งเป็นการศึกษาโดยตรงจากท่านนบีซึ่งนับเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามแหล่งหนึ่งรองจากอัลกุรอาน ในสมัยแสหาบะฮะฮ์หลังจากที่ท่านนบีเสียชีวิตแล้วการศึกษากฎหมายอิสลามก็ยังเป็นไปในลักษณะรวม ไม่มีการแยกเป็นเอกเทศอย่างชัดเจน ต่อมาในยุคอิตตาบียีนและชนรุ่นหลังจากนั้นการศึกษาฟิกฮ์ก็เริ่มมีการจำแนกแยกตามแขนงหรือสาขาวิชาที่ชัดเจนขึ้น อีกทั้งยังแตกแยกออกเป็นไปตามแนวฟิกฮ์ของแต่ละมัซฮับใหญ่ๆซึ่งมีสัมพันธภาพกันคือมัซฮับหะนะฟียะ มาลิกียะ ชาฟีอียะ และหัมบะลียะ จนกระทั่งการศึกษาฟิกฮ์โดยเฉพาะฟิกฮ์ตามแนวมัซฮับอัชชาฟีอียะได้แผ่ขยายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ ประเทศลาว กัมพูชา ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศมาเลเซีย ประเทศมาเลเซีย ตลอดจนชนปราชญ์ชาวจีนต่างก็มีบทบาทสำคัญในการเริ่มต้นการแต่งตำราฟิกฮ์ภาษาเขมลายู โดยเฉพาะอย่างยิ่งปราชญ์ปัตตานีบุคคลแรกที่มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดวิชาฟิกฮ์จากอุละมาฮ์ชาวอาหรับคือเชคดาอุด บิน อับดุลลอฮุ อัลพะฎอนียะ ท่านได้ศึกษากับปราชญ์ชาวอาหรับชื่อว่า เชคอับดุลลอฮุ อิบนู ฮิญาซียะ อัชชะรอเวียะ ซึ่งเป็นชาวอียิปต์ ท่านเคยทำการสอนหนังสือในมัสยิดอัลหะรออม ณ นครมักกะฮะฮ์ เชคดาอุด อัลพะฎอนียะได้ให้ความสำคัญในการศึกษาฟิกฮ์เป็นอย่างมากจนกระทั่งท่านได้แต่งหนังสือฟิกฮ์เล่มแรกในประวัติศาสตร์การศึกษาฟิกฮ์ในปัตตานีมีคือ “บุฆยะตุ อัจญุลลาบ” ในปีค.ศ.1811 (พ.ศ.2354) และหนังสือฟิกฮ์ของท่านที่มีความสมบูรณ์มากกว่าหนังสือฟิกฮ์เล่มอื่นๆก็คือ “ฮิคายะตุ อัลมุตะอัลลิม” ซึ่งแต่งขึ้นในปีค.ศ. 1829 (พ.ศ. 2372) ต่อมาก็ได้มีปราชญ์ปัตตานีอีกหลายท่านที่พยายามถ่ายทอดความรู้ฟิกฮ์โดยการแต่งหนังสือออกสู่สาธารณชนแต่บรรดาหนังสือเหล่านั้นก็ยังไม่สมบูรณ์เท่า “ฮิคายะตุ อัลมุตะอัล

ลิม ” จนในที่สุดก็ได้มีปราชญ์ปิตตานีท่านหนึ่งมีชื่อว่าเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัคคาวิคีย์ ได้แต่งหนังสือ “มัจญละฮ์ อัลบัครียอน์ ” ซึ่งเป็นหนังสือฟิกฮ์ที่ได้รับการยอมรับจากปราชญ์ปิตตานีท่านอื่นๆและนักวิชาการอิสลามรุ่นหลังว่าเป็นหนังสือฟิกฮ์ภาษามลายูที่สมบูรณ์ที่สุดเมื่อเทียบกับหนังสือฟิกฮ์ภาษามลายูเล่มอื่นๆ

เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัคคาวิคีย์ เกิดเมื่อปีค.ศ.1844 (พ.ศ.2387) ณ ปูเลาคุยง รัฐตรังگانู ประเทศมาเลเซีย ท่านเป็นชาวปิตตานีโดยสายเลือด กล่าวคือบิดาและมารดาของท่านเป็นชาวปิตตานีแต่ได้อพยพตั้งถิ่นฐานระหว่างสยามกับกongsกำลังผสมปิตตานี เคดาห์ กลันตัน และตรังگانูในปีค.ศ. 1832 (พ.ศ.2375) ท่านได้ใช้ชีวิตในวัยเยาว์วัยกับเชควาค อัลฟะฎอนีย์ ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย และได้เริ่มศึกษาหาความรู้วิทยาการอิสลามจากคณาจารย์ในนครมักกะฮ์ จนในที่สุดท่านก็ได้กลายเป็นอาलिหมหรือปราชญ์ท่านหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านสาขาวิชาฟิกฮ์ ท่านได้มีโอกาสกลับมาเยือนปิตตานีในปีค.ศ.1909 (พ.ศ.2452) หลังจากนั้นท่านก็ได้เสียชีวิตลงในปีค.ศ.1915 (พ.ศ.2458) ณ นครมักกะฮ์ ท่านได้แต่งและแปลเรียบเรียงหนังสือฟิกฮ์ไว้ทั้งหมดสี่เล่มด้วยกันดังนี้

- 1.หนังสือมัจญละฮ์ อัลบัครียอน์
- 2.หนังสือวิชาหุ อัลอัฟรอหุ
- 3.หนังสืออัลอะหฺรุ อัลวาฟีย์
- 4.หนังสือสะวาฎิฮ์ อัลบรักิ

ในบรรดาหนังสือฟิกฮ์ของท่านทั้งสี่เล่มนี้ หนังสือมัจญละฮ์ อัลบัครียอน์ มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ กล่าวคือมีการนำไปใช้ในการเรียนการสอนมากกว่าเล่มอื่นๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นหนังสือที่ง่ายต่อการเข้าใจและครอบคลุมเนื้อหาทุกประเด็นในกฎหมายอิสลาม

หนังสือมัจญละฮ์ อัลบัครียอน์ เป็นชื่อตามภาษาอาหรับและมีความหมายในภาษาไทยว่า ที่ขึ้นของดวงจันทร์เต็มดวงสองดวง ซึ่งอาจจะหมายถึงเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ที่สำคัญในศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับบทบัญญัติของพระผู้เป็นเจ้าที่จะต้องมีการบังคับใช้ใน โลกนี้และมีการตอบแทนในโลกอาคิเราะฮ์ หนังสือนี้จะมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 4 ประเภทดังนี้

1. ประเภทอิบาดัต หมายถึงบทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนพิธีต่างๆทั้งหมด 10 บท
2. ประเภทมุอามะลาต หมายถึงบทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันในลักษณะนิติกรรมสัญญาต่างๆซึ่งมีเนื้อหาทั้งหมด 15 บท

3. ประเภทนากะหัต หมายถึง บทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันภายในครอบครัวซึ่งมีเนื้อหาทั้งหมด 11 บท

4. ประเภทนาศาตรา หมายถึงบทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายปกครองกับประชาชนที่เกี่ยวกับการบังคับใช้และรักษากฎหมายที่ว่าด้วยบทลงโทษในคดีอาญา ซึ่งมีเนื้อหาทั้งหมด 10 บท

สำหรับระเบียบวิธีการแต่งหนังสือของ เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัลดาวูดี มีดังนี้

1. ท่านได้ใช้ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของปราชญ์ปัดตานีในการแต่งหนังสือในอดีต กล่าวคือท่านได้รวบรวมรายละเอียดของบทบัญญัติต่างๆที่เกี่ยวกับฟิกฮ์ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของหนังสือจากหนังสือฟิกฮ์ภาษาอาหรับหลายเล่มด้วยกัน ดังเช่นเนื้อหาส่วนใหญ่จะมาจาก หนังสือ “ فتح الوهاب ” (ฟิคหุ อัลวะฮาบ) ของเชคชะกะรียา อัลอันศอรียี รองลงมาคือหนังสือ “ حاشية الباجوري ” (หาซียะฮ์ อัลบัจูรียี) ของเชคอิบรอฮีม อัลบัจูรียี และในลำดับที่สามคือ หนังสือ “ حاشية البجيرمي ” (หาซียะฮ์ อัลบัจูรียี) ของเชคสุลัยมาน อัลบัจูรียี นอกจากนี้ทั้งสามเล่มนี้แล้วยังมีหนังสืออื่นๆอีกหลายเล่มด้วยกัน

4.2. กำหนดบทบัญญัติโดยมิได้อ้างหลักฐานแต่อย่างใด ซึ่งเป็นวิธีที่ท่านใช้เป็นส่วนใหญ่ในหนังสือเล่มนี้

4.3. กำหนดบทบัญญัติพร้อมกับอ้างหลักฐานทั้งที่เป็นอายะฮ์อัลกุรอาน หะดีษ อิจญ์มาอ์ และกียาสบ้างในบางกรณี

4.4. สำหรับหลักฐานจากหะดีษที่ถูกอ้างอิงนั้น บางครั้งท่านได้อ้างหะดีษที่ใช้ไม่ได้ กล่าวคือบางหะดีษเป็นหะดีษที่มีสายรายงานอ่อน บางหะดีษเป็นหะดีษที่ไม่มีแหล่งที่มา และบางหะดีษเป็นหะดีษที่ถูกอุปโลกน์ขึ้นมา ดังตัวอย่างหลายๆหะดีษที่ท่านใช้เป็นหลักฐานมาสนับสนุนในเรื่องความประเสริฐของการศึกษาในส่วนที่เป็นบทนำของหนังสือเล่มนี้ แต่อย่างไรก็ตามมีหะดีษจำนวนไม่น้อยที่ถูกอ้างอิงในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาที่เกี่ยวกับฟิกฮ์นั้นเป็นหะดีษที่ใช้ได้

อภิปรายผล

จากการวิจัยเรื่อง ฟิกฮ์นิพนธ์ของเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัลดาวูดี ในหนังสือมัฎละอู อัลบัจูรียัน ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัลดาวูดี เป็นปราชญ์ปัดตานีอีกท่านหนึ่งที่นักกฎหมายอิสลามรุ่นหลังและบุคคลทั่วไปควรรู้จักและให้ความสำคัญ ทั้งนี้ก็เนื่องจากท่านได้สร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการที่เป็นคุณูปการต่อสังคมมุสลิมในปัดตานีตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะ

ผลงานทางด้านฟิกฮ์อันเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ทำให้มุสลิมได้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามแนวทางอันสันติของศาสนาอิสลาม ซึ่งบทบาทของท่านที่มีต่อสังคมมุสลิมปัตตานีในลักษณะดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของดร.คลวานะ ตายะ ในหัวข้อเรื่อง“ Peranan Ulama' Fatani dalam Bidang Dakwah Islamiah Menerusi Penulisan penulisan yang Kreatif ” แปลว่า บทบาทของปราชญ์ปัตตานีในด้านการเผยแผ่อิสลามด้วยวิธีการแต่งหนังสือ

2. หนังสือมัจญละฮ์ อัลบัคร็อยน์ เป็นหนังสือฟิกฮ์ภาษามลายูที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งมีนักวิชาการรุ่นหลังบางท่านได้สานต่อและผลิตผลงานทางวิชาการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ คือ

2.1. Suluh Matla'al-Badrayn เป็นพจนานุกรมเล่มแรกของหนังสือเล่มนี้ ผู้แต่งคือ หัจญ์อับดุลเกาะนี บิน ชะหฺยาเป็นชาวมาเลเซีย ผู้แต่งได้รวบรวมศัพท์ภาษาอาหรับทั้งหมดที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้และเรียบเรียงตั้งแต่หมวดอะลิฟจนถึงหมวดฮาย์ตามลำดับและอธิบายความหมายของศัพท์แต่ละคำเป็นภาษามลายู พจนานุกรมเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์หุสตันที่รัฐยะโฮร์ประเทศมาเลเซียในปีค.ศ.1988

2.2. Matla'al-Nurayn เป็นผลงานของหัจญ์ชะกะรียา บิน อะหมัด เป็นชาวมาเลเซีย ในหนังสือเล่มนี้ผู้แต่งได้อธิบายศัพท์และสำนวนที่ค่อนข้างยากต่อการเข้าใจทั้งที่เป็นภาษาอาหรับและมลายูโดยการเขียนคำอธิบายดังกล่าวในเครื่องหมายวงเล็บถัดจากศัพท์หรือสำนวนดังกล่าว หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คาร์ล อัลอูลุมเมืองอะโลสะคาร์รัฐเคดาห์ประเทศมาเลเซียในปีค.ศ.2000

2.3. Panduan 'Ibadat เป็นผลงานของหัจญ์มุหัมมัดบิน ยูสุฟ เป็นชาวมาเลเซีย หนังสือเล่มนี้ผู้แต่งได้สรุปเนื้อหาบทบัญญัติประเภทอิบาดะฮ์ทั้งหมดจากหนังสือมัจญละฮ์ อัลบัคร็อยน์ตั้งแต่บทบัญญัติว่าด้วยการทำความสะอาดร่างกายจนถึงบทบัญญัติว่าด้วยการประกอบพิธีหัจญ์ และได้รับการตีพิมพ์โดยกองกิจการอิสลามสำนักนายกรัฐมนตรี กรุงกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซียในปีค.ศ.1990

3. ระเบียบวิธีการเขียนทางฟิกฮ์ของเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัคควาดีฮ์ ในหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจัยพบว่า

3.1. ท่านได้ยึดแนวการแต่งหนังสือของเชคคาวูค บิน อับดุลลฮ์ อัลพะฎอนีย์เป็นต้นแบบ ซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนจากการนำเสนอในบทนำ ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการในหนังสือมุญะฮ์ อัลฎุลาบ และอัลญะวาฮิร อัสนะนียะฮ์ ตลอดจนการเรียบเรียงบท หมวด และ

คอน ซึ่งสอดคล้องกับหนังสือฮาดิษะฮ์ อัลมุตะอัลลิม เว้นแต่ในบทสุดท้ายที่เกี่ยวกับตะเศวฟุฟ ที่ท่านมิได้บรรจุไว้ในหนังสือมัจลอะฮ์ อัลบัคร็อยน์

3.2. ท่านมีวิธีการกำหนดบทบัญญัติที่หลากหลาย ดังนี้

3.2.1. กำหนดบทบัญญัติโดยมิได้อ้างหลักฐานแต่อย่างใด ซึ่งเป็นวิธีที่ท่านใช้เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะท่านตั้งใจที่จะถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ศึกษาที่มีความรู้ในระดับปานกลางจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องอ้างหลักฐานมากมาย ซึ่งเมื่อพิจารณาผิวเผินแล้วอาจทำให้น้ำหนักในการอ้างอิงมีน้อยลง ในขณะที่เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษามาแล้วปรากฏว่าทุกบทบัญญัตินั้นจะมีหลักฐานทั้งจากอัลกุรอานและหะดีษมาสนับสนุนทั้งสิ้น

3.2.2. กำหนดบทบัญญัติพร้อมกับอ้างหลักฐานทั้งที่เป็นอายะฮ์อัลกุรอาน หะดีษอิญญ์มาฮ์ และกียาฮ์ ซึ่งก็เป็นไปตามหลักการอ้างอิงจากแหล่งที่มาของบทบัญญัติทั้งสิ้นที่ได้รับการยอมรับจากปราชญ์กฎหมายอิสลามโดยเอกฉันท์

3.3. สำหรับการอ้างอิงหลักฐานจากหะดีษ เซคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัคควาดีฮ์ ได้ใช้ตัวบทหะดีษในการอ้างอิงเป็นหลักฐานในสองส่วนดังนี้

3.3.1. ในส่วนที่ท่านนำมาอ้างเป็นหลักฐานเพื่อสนับสนุนในประเด็นความประเสริฐของการศึกษาซึ่งมิได้เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของฟิกฮ์นั้น บางครั้งท่านได้อ้างหะดีษที่ใช้ไม่ได้ กล่าวคือบางหะดีษเป็นหะดีษที่มีสายรายงานอ่อน บางหะดีษก็เป็นหะดีษที่ไม่มีแหล่งที่มา และบางหะดีษก็เป็นหะดีษที่เมาฎูฮ์ ทั้งนี้อาจด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้แต่งได้ยึดหนังสือต้นฉบับเดิม โดยไม่มีการพิสูจน์ถึงความถูกต้องแต่อย่างใด ดังนั้นเมื่อต้นฉบับผิดก็ทำให้สิ่งที่อ้างมานั้นผิดไปด้วย

3.3.2. ในส่วนที่ท่านนำมาอ้างอิงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของฟิกฮ์นั้นส่วนใหญ่จะเป็นหะดีษที่เกี่ยวกับบทคุดฮา (ขอพร) ในการละหมาด ซึ่งบางครั้งท่านได้อ้างหะดีษที่ไม่มีแหล่งที่มา เช่น บทคุดฮาในการสุญุดสะฮูวี และบางหะดีษเป็นหะดีษที่มีสายรายงานอ่อน เช่น บทคุดฮาในการละหมาดญะนาซะฮ์ (ศพ) แต่หะดีษดังกล่าวมีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วหะดีษที่ถูกอ้างในเรื่องอื่นๆอีกนั้นล้วนเป็นหะดีษที่เศาะฮิหฺ ทั้งนี้อาจด้วยเหตุผลที่ว่า ปราชญ์ปัดดาฮีนในอดีตจะเน้นศึกษาในด้านบทบัญญัติฟิกฮ์ เคาหิด และตะเศวฟุฟเท่านั้น โดยมิได้ให้ความสำคัญกับวิชาหะดีษเท่าใดนัก จึงอาจทำให้ขาดความเชี่ยวชาญทางด้านนี้ไปบ้างหรืออาจจะเป็นเพราะสภาพการศึกษาในอดีตจะยึดตัวบุคคลเป็นหลักเมื่อใดที่ผู้ศึกษาให้ความเชื่อถือต่ออาจารย์ท่านใดด้วยแล้วก็ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์หรือตรวจสอบถึงความถูกต้องในคำกล่าวหรือคำชี้ขาดจากอาจารย์ท่านนั้นอีก

3.4. สำหรับการอ้างอิงหะดีษ ส่วนใหญ่ท่านใช้การรายงานด้วยความหมายรวมซึ่งบางครั้งก็มีการเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่มีในตัวบทเดิมและบางครั้งก็มีการตัดบางคำออกจากตัวบทเดิม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกิดจากการที่ท่านยึดเนื้อหาในหนังสือต้นฉบับที่ท่านได้ใช้เป็นหนังสืออ้างอิง

3.5. ภาษาที่ท่านใช้ในการเขียน จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ท่านจะใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายเป็นภาษาที่มีการใช้สื่อสารกันในท้องถิ่น จึงทำให้ผู้เรียนในระดับปานกลางและระดับต่ำลงมาสามารถเข้าใจได้อย่างรวดเร็ว แต่ก็มีศัพท์บางคำที่ท่านใช้ทับศัพท์ภาษาอาหรับซึ่งก็เป็นส่วนน้อย

3.6. สำหรับการแปล โดยส่วนใหญ่ท่านได้ยึดหลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ ทั้งนี้เพื่อคงไว้ในความหมายเดิมจากภาษาอาหรับ

3.7. บทบัญญัติส่วนใหญ่ในหนังสือมัจลอะฮ์ อัลบัคร็อยน์ ท่านได้ยึดทัศนะของมัซฮับอัชชาฟีอีห์ แต่บางครั้งท่านก็เห็นด้วยกับทัศนะของมัซฮับอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นปราชญ์ที่เปิดใจกว้างยอมรับในเหตุผลที่ถูกต้องกว่า

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง พิกฮุนิพนธ์ของเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอิล อัลดาวดีฮ์ ในหนังสือมัจลอะฮ์ อัลบัคร็อยน์ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหนังสือพิกฮุนิพนธ์ของเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอิล อัลดาวดีฮ์ มีระเบียบวิธีการเขียนในลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือมีการแปลและสรุปจากคำร่าที่เป็นภาษาอาหรับหลายๆเล่มแล้วรวบรวมเป็นเล่มเดียวกัน โดยบางครั้งก็มีการตัดออกในส่วนที่เป็นหลักฐานอ้างอิง ทำให้เป็นปัญหาในเรื่องของน้ำหนักในการอ้างอิงหลักฐาน โดยปริยาย อีกทั้งหลักฐานบางหลักฐานที่นำมาอ้างอิงก็เป็นหลักฐานที่ใช้ไม่ได้ จากปัญหาดังกล่าวจึงควรมีการศึกษาระเบียบวิธีการแต่งกิตาบบัญญาวิยหรือหนังสือพิกฮุนิพนธ์ของปราชญ์ปัตตานีท่านอื่นๆอีก ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานต่างๆและเพิ่มคุณค่าในงานเขียนทำให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น อีกทั้งรักษาเอกลักษณ์งานเขียนหรือมรดกทางวิชาการของปัตตานีให้คงอยู่ไว้ตลอดไป

2. บทบาทของกิตาบบัญญาวิยต่อสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันถือว่ามีความสำคัญมาก ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรมีการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของกิตาบบัญญาวิยที่มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในด้านการศึกษาอิสลามมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. สังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่จะยึดพิกฮุนิพนธ์ตามแนวมัซฮับอัชชาฟีอีห์และมีแนวคิดที่ว่าพิกฮุนิพนธ์อื่นนอกเหนือจากมัซฮับอัชชาฟีอีห์นั้น ไม่สามารถดักถึหรือ

ปฏิบัติตามได้ ในขณะที่เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอิล อัศควาดียี ขอรับในการดักลิคมัชฮับอื่น จากประเด็นดังกล่าวควรมีการศึกษาอิทธิพลของการสังกัดมัชฮับอัชชาฟีอี๋ย์ต่อสังคมนุสลิมีในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้เพื่อเป็นบรรทัดฐานว่าการศึกษาวิชาฟิกฮ์และการปฏิบัติตามนั้น จะต้องยึดหลักฐานอ้างอิงหรือเหตุผลเป็นหลัก ไม่ใช่ยึดตามมัชฮับ

4. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสถาบันปอเนาะซึ่งเป็นสถานที่ศึกษาฟิกฮ์แห่งหนึ่ง และบทบาทที่มีต่อสังคมนุสลิมีในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้